

N:o 31.

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGENS
TIDSKRIFT.

TIONDE BANDET.

4:e häftet.

INNEHÅLL:

	Sid.
MONTELIUS, OSCAR, Solgudens yxa och Tors hammare, Med 24 fig.	277.
EKHOFF, EMIL, Tvänne fornborgar vid Tullinge, Botkyrka socken, Södermanland. Med 4 fig.	297.
MODIN, ERIK, Öfvertro om de döde i Herjedalen	312.
WIGSTRÖM, EVA, Varsel och förebud	320.
EKHOFF, EMIL, Husaby kyrka i Vestergötland. Med 9 fig.	329.

Husaby kyrka i Vestergötland.

Af

Emil Ekhoff.

En kunglig proposition till innevarande års riksdag innehåller framställning om anslag af statsmedel som bidrag till kostnaden för restaurering af Husaby kyrka i Vestergötland, en åtgärd, som är i högsta grad af behovet påkallad, enär byggnaden f. n. befinner sig i särdeles bristfälligt skick. Det torde därför vara lämpligt att om den i många afseenden märkliga kyrkan här lemna några kortfattade meddelanden, hvilka emellertid ej göra anspråk på att vara en fullständig redogörelse för kyrkan och hennes bygghistoria. Här för skulle erfordrats utförligare ritningar än som f. n. varit tillfälle att anskaffa. En afbildning af kyrkans tilltalande yttre finnes intagen i »Sveriges historia från äldsta tider till våra dagar».¹

Vestergötland var tidigt rikt på kyrkor. I handskrifter af Vestgötalagen från slutet af 1200-talet uppräknas ej mindre än 517 sådana inom landskapet. Af dessa har naturligtvis det stora flertalet försvunnit, lemnat plats för nya eller ock i så hög grad vanstälts, att den ursprungliga karaktären helt och hållet gått förlorad. Äfven Husaby har ej undgått att kämbart beröras af århundradenas vexlingar. Hon har både ombygts och förändrats, men ombyggnaden inträffade redan mycket tidigt och förändringarna, ehuru både omilda och opåkallade, äro — med undantag af de ursprungliga, små fönstrens utbytande emot stora samt hvalfvens inslagning — ej af så genomgripande art, att hon ej kan sägas i det stora hela gifva en någorlunda god bild af en romansk kyrka från Sveriges äldre medeltid. De antydda åtgärderna hafva emellertid dess värre i ej

¹ Del. 1, sid. 404.

ringa grad förändrat karaktären af det inre. Detta tedde sig naturligtvis ej obetydligt annorlunda, när kyrkan ännu hade kvar sitt platta bjälkloft och de små, högt sittande fönstren, genom hvilka endast en dämpad dager uppifrån bredde sig öfver kyrkan. I fråga om dagerförhållandenas skönhet samt väl äfven beträffande känslan af afskildhet från världen med dess dagliga id torde nog de små romanska kyrkorna i all deras anspråkslöshet hafva haft sina företräden framför de moderna templen med deras ofta våldsamma och flacka belysning. Härmed är emellertid ej sagdt, att det var denna estetiska verkan, som af de gamla i första rummet afsågs med nyss nämnda anordning. Utan allt tvifvel var detta *icke* förhållandet. Man gjorde fönstren små och anbragte dem högt upp helt enkelt ur synpunkten af kyrkans säkerhet och möjligheten af dess försvar. Huruvida man äfven satte värde på det nyss nämnda intryck, kyrkorna därigenom gäfvö, veta vi ej. Dock synes detta föga troligt. Säkert är åtminstone, att man ej genom någon sådan känsla låtit hindra sig att vidtaga genomgripande förändringar af den gamla anordningen. Så vidt jag vet finnes nämligen af de gamla kyrkorna ingen enda i Sveriges rike, som fått behålla de nämnda ålderdomliga dragen orubbade. Omändringen af de samma har gått fram öfver våra kyrkor nästan med en naturlags oemotståndlighet. Hvad anbringande af stora fönster beträffar, beror det naturligtvis i de flesta fall på den protestantiska församlingens behof att under gudstjänsten själf läsa i bok och om denna förändring är således intet att säga, om den ock mången gång skulle hafva kunnat utföras med större hänsyn. Insläendet af de ofta mycket klumpiga hvalfven torde däremot få tillskrifvas endast ett mod, ett begär att åstadkomma något nytt. Det torde ej vara säkert att man härvid alltid vunnit på bytet.

I likhet med flertalet Vestgötakyrkor kännetecknas Husaby af stor enkelhet i anläggning och arkitektonisk utstyrsel. Hon består af enskeppigt långhus, öster därom ett lägre och smalare kor, avslutadt med en halfrund apsis, samt i vester ett betydande torn af kvadratisk grundplan och med ett utskjutande, halfrundt trapporn på hvardera af norra och södra sidorna. Såväl hufvudtornet som de sist nämnda äro försedda med höga, spetsiga hufvar, hvarigenom kyrkan på något afstånd synes hafva tre i rad stående, sjelfständiga torn. Som senare tillsatser äro att omnämna: på södra sidan ett vapenhus, och på den norra: utanför koret sakristian med luttak,

samt längre åt vester en fyrsidig, simpel byggnad med sadeltak, utan direkt förbindelse med kyrkan, men med dörr på vestra sidan. Denna tillbyggnad, som användes som materialbod, kallas i trakten »hebbaret» eller herberget.

Med undantag af sakristian, som är byggd af kalksten, äro kyrkans alla delar uppförda af sandsten. Denna är emellertid mycket olika behandlad i tornet och själfva kyrkan. Det först nämnda

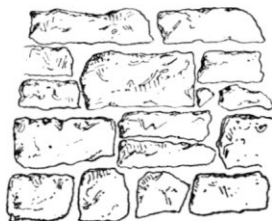

Fig. 1. *Tornets murverk.*

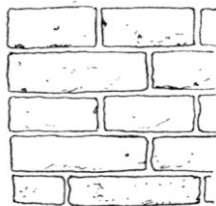

Fig. 2. *Kyrkans murverk.*

visar ett betydligt råare byggnadssätt. Stenen är endast bruten ur berget och ej i nämnvärd grad vidare bearbetad. Blocken äro därför af ganska vexlande dimensioner och oregelbunden form, hvarför fogarna dem emellan blifvit breda och ojämna. Man har emellertid bemödat sig om att, så vidt möjligt, lägga stenen i fortlöpande skift, ehuru detta ej alltid lyckats. Kyrkans murar äro däremot af ett betydligt omsorgsfullare arbete. Blocken äro här bearbetade till verkliga, regelbundna kvadrer af temligen likformig storlek, hvad höjden beträffar. Man har därför kunnat lägga dem i noggranna skiftegångar med fina fogar. Fig. 1 och 2 visa den olika karaktären af tornets

Fig. 3. *Från kyrkans murverk.*

och kyrkans murverk. I det senare har man på några få ställen användt block af större höjd än den vanliga, men då afpassat dem så, att de motsvara två eller tre skift och i öfrigt åstadkommit regelbundenhet genom infällningar på sätt fig. 3 närmare utvisar. I kyrkan äro vidare murhörnen ganska väl lagda i förband med stenarna skiftevis längre åt ena och andra sidan (stjärtar). Stenarna i apsidens böjda ytterlif hafva ej yttersidan rak, utan huggen i

båge. Det hela vitnar således, som nämndt, i motsats till tornet om ganska stor noggrannhet.

Qvadrernas yttersida är groft slåthuggen antagligen med mejsel och företer det utseende som schematiskt framställs i fig. 4 och 5. I den närbelägna Skälfvums kyrka visa stenarna ungefär samma behandling, under det att i Skara domkyrka märkena efter bearbetningen äro något olika, d. v. s. gående parallelt med hvarandra öfver stenens hela yta. I Frankrike användes enligt Viollet-le-Duc,¹ mejseln för detta arbete till inemot midten af 1100-talet. Därefter brukades härtill en hacka med tandad egg. Tänderna voro i början få och breda, men blefvo under tidernas lopp finare och tätare, och detta på ett så konstant sätt, att Viollet-le-Duc, anser de olika märkena efter dem kunna med säkerhet hänföras till olika tider. Hackan — la bretteure — upphörde att begagnas under 1500-talet. För andra land har jag ej sett motsvarande uppgifter.

Fig. 4 och 5. Mejselmärken å qvadrerna i kyrkans murverk.

Kyrkan har nu tvänne ingångar. Den ena — hufvudingången, utanför hvilken vapenhuset är uppfördt — på långhusets södra vägg, nära vestra hörnet, den andra i vester, i tornets nedre våning. Båda äro ursprungliga, ehuru den sist nämnda är till sin form förändrad. Den har nu spetsbågig betäckning och är opropor-tionerligt hög och smal. Något öfver denna vestra dörröppning är upptaget ett ganska stort, likaledes spetsbågigt fönster. Att detta ej är ursprungligt, framgår dels af dess nyss nämnda form, dels därpå att omkring 0,25 m. öfver dess spets synes i muren den rundbågiga betäckningen till en ursprungligt här befintlig, stor, nu delvis igensatt muröppning med en bredd af omkring 1,5 m. Oaktadt sin betydliga höjd — mellan 5 och 6 m. — öfver marken har denna muröppning ej varit ett fönster utan en ingång till tornet. Det nyare fönstret intager nu delvis dennas plats. Denna utan tvifvel obefogade och om oförstånd vitnande förändring är mycket att

¹ »Dictionnaire de l'Architecture française», del 2, artikeln *Bretteure*.

beklaga, enär nämnda, högt belägna dörröppning utgjort ett karaktäristiskt drag i kyrkans fortifikatoriska utrustning, hvarom mera här nedan.

Förutom nu nämnda tvänne ingångar har kyrkan antagligen haft ännu en belägen — ett mycket gammalt drag — på norra sidan midt emot den södra, nu varande hufvudingången. Den norra portalens plats intages nu delvis af ett stort spetsbågigt fönster.

Det är redan nämndt, att kyrkans ursprungliga, små, rundhvalfda och högt sittande fönster blifvit igensatta. Enär några af dem sitta delvis ofvan hvalfven, d. v. s. afskäras af dessa, måste igensättningen hafva skett redan vid hvalfvens inslagning, således under gotikens tid och antagligen mot slutet af medeltiden. De ursprungliga fönstren ersattes då med längre ned sittande, större och såsom tillkomna under gotikens herravälde utan tvifvel spetsbågiga ljusöppningar, som dock ej voro de samma som de nu varande. Dessa senare erhöilo nämligen sin form och storlek vid reparationen 1866 och enligt uppgift af äldre sockenbor voro de förut varande fönstren endast hälften så stora.

I långhusets södra vägg, nära dess östra ända förekommer ett litet, nu igensatt, spetsbågigt, således ej ursprungligt fönster, hvilket antagligen tillkommit på samma gång kyrkan erhöil sin 2:dra uppsättning af ljusöppningar. Med afseende på sin plats och storlek kan det emellertid ej anses vara ett prof på dessa. Det är helt litet — dageröppningen ej mer än omkring $0,60 \times 0,20$ m. — och sitter endast omkring 2 m. öfver marken. Ändamålet med det samma är ej lätt att säga.

I sammanhang med fönstren bör vidare omnämnas en annan muröppning, hvilken är af mycket gåtfull natur. Den har sin plats i korets södra vägg strax invid dennas vestra ända samt helt nära golfvet. Öppningen är, som fig. 6 och 7 visa, rundhvalfd, med inåt starkt skrånande smyg, hvars »fönsterbänk» är trappformig och starkt uppåtstigande. Själftva dageröppningen är helt liten, endast omkring $0,15$ m. hög och $0,13$ m. bred. Den yttre smygen är nu igensatt och på kormurens yttersida synes endast den sammans rundhvalfda kantskoning. Afståndet från den n. v. marken — som är något, ehuru obetydligt högre än den ursprungliga — till öppningen är endast omkring $0,90$ m. Inne i koret befinner sig smygens nederkant ej mer än knappt $0,5$ m. öfver golfvet.

Ändamålet med denna egendomliga muröppning är, som sagdt, ganska svårtydt. Den har i hufvudsak, ehuru af mycket små dimensioner, formen af ett verkligt fönster. Åtminstone vid ett af kyrkans ursprungliga, igensatta fönster kan man iakttaga, att fönsterbänken varit trappformig. Det samma har dessutom antagligen varit förhållandet med apsidens nu något utvidgade fönster. Troligen hafva därför alla de ursprungliga fönsteröppningarna varit så anordnade. Att den nu i fråga varande, lågt sittande lilla muröppningen ej kan hafva tjänstgjort som ljuskälla är emellertid uppenbart. Dess verkan i detta afseende skulle naturligtvis både genom dess storlek och plats hafva varit rent försvinnande och det är ju dessutom ej tänkbart, att man anordnat en muröppning för ljusets insläppande så nära marken. I Danmark känner man från rätt många kyrkor likartade muröppningar, hvilka intaga samma

Fig. 6 och 7. Muröppning i korets södra vägg, nära marken.

plats och läge, d. v. s. i korets sydvestra hörn, nära marken. Arkitekten F. Uldall anför i en uppsats »Om Vinduerne i de Jydske Granitkirker»,¹ sid. 289, sju kyrkor, i hvilka han funnit en »lavsiddende, rund Aabning paa Chorets Sydside tæt henimod den vestre Ende» och längre fram, sid. 296, omtalar han minst tolf andra kyrkor, som hafva »en Art sædvanlig smalle Aabninger, der have omtrent samme Hovedform som et almindeligt Vindue, kun at de som oftest ere langt mindre end dette og ere anbragte lavt nede paa Chorets Sydside tæt henimod den vestre Ende, altsaa ganske paa samme Plads, som i flere af de ovennævnte Kirker optages af den runde Aabning», och han anser, att flera omständigheter tyda på, att dessa små muröppningar ursprungligen hafva varit allmänna, än de nu kunna påvisas. Båda slagen, såväl de runda som de med vanlig fönsterform, finner hr. Uldall svåra att förklara,

¹ Aarbøger for Nord. Oldkynd. og Hist. 1894, hft. 3.

men anser dock mest antagligt, att de varit utkikshål för att från koret iakttaga, hvad som försiggick utanför kyrkan, t. ex. om ett liktåg närmade sig eller dylikt. På samma gång anser han emellertid, att man ej bör afvisa den tanken, att öppningarna varit skyttegluggar för bågskyttar och han finner det i detta afseende anmärkningsvärdt, att de alltid äro anbragta på en och samma plats och just i en af byggnadens s. k. döda vinklar, der fienderna voro säkra för försvararnes pilar och spjut från långhusets fönster.

I en uppsats »Om et par Egenheder vid nogle Jydske Landsbykirkers korbygninger»,¹ upptager dr. Jacob Helms de anförda förklaringsarna till granskning och invänder emot dem, utan tvifvel med rätta, att, om man velat förskaffa sig bekvämare utkiksöppningar eller till och med skyttegluggar än de högt sittande fönstren, kunde man omöjligt sökt ernå detta genom att anbringa dem så lågt, att man måste på ett ytterst obehvämt rätt böja sig ned för att använda dem. Till denna invändning synes mig kunna och böra med fog läggas den mycket viktiga omständigheten, att såväl utkikshål som i synnerhet skyttegluggar tjänade mycket litet till, när de voro anbragta allenast på ett ställe i byggnaden, och detta till på köpet i eller nära ett ingående hörn, hvarigenom utsikten blef ytterst begränsad. Den nytta de under sådant förhållande kunde göra måste ju i ordets egentliga mening blifva ensidig. Om en död vinkel vore därmed försvarad, voro ju de öfriga lika oskyddade. Hvarför var man så angelägen att försvara just denna döda vinkel — sydvestra kornhörnet — och hvarför anbragte man ej dylika öppningar vid alla utsatta punkter, där de voro af nöden? Slutligen torde beträffande öppningarnas tydning som skyttegluggar det vara i och för sig afgörande, att de ej hafva en därför afpassad form. Man kan väl tänka sig, att i fråga om en kyrkas utrustande för försvar, det afsågs att under vissa förutsättningar därvid äfven begagna de vanliga fönsteröppningarna — exempel härpå gifvas både i Sverige och Danmark: S:t Olof i Sigtuna och Kjöge på Själland för att endast nämna ett par — men det torde väl vara gifvet, att, när muröppningar anbragtes *uteslutande* i syfte att vara skyttegluggar, man ej underlät att gifva dem en för ändamålet lämpad anordning. Man hade nog god erfarenhet häruti under medeltiden. De i fråga varande lågt sittande muröppningarna i kyrkorna hafva emellertid en form, som gör dem allt annat än lämpliga till skyttegluggar.

¹ Nyss nämnda tidskrift, 1895, hft. 3.

Dr. Helms anser, att öppningarna stå i sammanhang med de s. k. piscinorna, d. v. s. de tvättkärl, i hvilka nattvardskalken skulle afsköljas efter dess begagnande och presten tvätta sina händer vid de kyrkliga förrättningarna, samt att de tjänat till att genom dem aflägsna det härvid begagnade vattnet. Det är emellertid svårt att inse, huru de runda eller fönsterliknande öppningarna med den form de hafva och med smygar inåt och utåt skulle kunna lämpa sig för ett sådant ändamål. De i äldre svenska kyrkor rätt allmänna uttömningsstenarna hafva vanligen formen af en ur kyrkväggen — södra korväggen nära altaret — utskjutande halfrund eller rosettförmig skål med i bottnen ett hål, hvarigenom vattnet afrinner; således en helt annan anordning än vid de i fråga varande muröppningarna. En dylik uttömningssten finnes i Husaby kyrka på den vanliga platsen, således något öster om den gåtfulla fönsteröppningen. När härtill kommer, att denna senares form gör den fullkomlig otjänlig för att ej säga omöjlig att användas för vattens aflägsnande, framgår väl af dessa båda omständigheter otvetydigt, att ändamålet ej kan vara det nyss berörda.

I den hel. Birgittas s. k. *revelationes* extravagantes heter det angående Vadstena klosterkyrka — — — »den väggen, som är bakom sätena i brödernas kor» — d. v. s. vestra högkoret — »mot systrarna i norr, skall hafva fem vindögon nära jorden, genom hvilka systrarna skola göra sitt skriftermål och taga Guds lekamen». Möjligen är detta uttalande ej utan betydelse för föreliggande fråga. Visserligen kan Birgitta hafva påbjudit detta såsom en nyhet, men antagligare torde väl vara, att hon härvid följt ett här och där redan förekommande bruk. De fem små fönstren finnas ännu i behåll. Deras plats är korets *norra* vägg, beroende närmast på att systrarnas klosterbyggnad låg på denna sida om kyrkan, men, då, som bekant och som nyss antyddes, högkoret i Vadstena ligger i vester, kommo fönstren att i förhållandet till altaret intaga samma plats som i Husaby och de danska kyrkorna nämligen på »epistelsidan». Tänka vi Vadstena kyrka orienterad — med altaret i öster — få fönstren fullkomligt samma läge som de sist nämnda, nämligen på korets sydsida. För dem alla är ju dessutom den mycket märkliga omständigheten gemensam, att de äro anbragta »nära jorden». Det synes mig därför ej för djärft att antaga ett likartadt ändamål för alla dessa egendomliga muröppningar, analogt med det i Vadstena klosterkyrka. Herr Uldall

meddelar ock, att i Danmark vid några kyrkor berättas, »at Aabningen blev brugt til, at grove Syndere, der ei turde betræde Kirken, derigjennem skriftede deres Synd og modtog Absolution»; en sägen, som således står i full öfverensstämmelse med Birgittas förordnande för sin kyrka. Om en kyrka — Bølling — vet allmogen förtälja, att öppningen användts till att därigenom nedlägga gåfvor till kyrkan från dem, som i en närbelägen helig källa blifvit helbregdagjorda: en, som det synes, mera tillfällig förklaring, möjligen uppkommen just genom den heliga källans närhet.

Långhus och kor skiljas i kyrkans inre på vanligt sätt genom den s. k. triumfbågen, som under medeltiden betecknade gränsen mellan menighetens och presterskapets plats. Den är här ursprunglig och rundhvälfd. På norra sidan af densamma träffas en egenomlig anordning, hvartill motstyeke, så vidt jag känner, ej återfinnes i någon annan svensk kyrka. Själva triumfbågmuren innehåller nämligen här ett litet rum, stort nog för en person, i stående ställning, och till hvilket man hade tillträde genom en dörröppning i själfva triumfbågen. Detta rum har utåt långhuset en firsidig öppning, anbragt vid sådan höjd, att den i rummet innevarande kan genom den samma beqvämligen tala ut till menigheten. Vi hafva således här att göra med en predikstol eller ambo.¹ Såsom sådan angifver sig också rummet själf genom en inskrift. Den nämnda talöppningen är nämligen försedd med — egendomligt nog blott — *en* sidopost och en bröstningsplatta, båda af huggen kalksten. På den senare läses:

Dogma salutis erit hoc quidquid dicere querit
Clerus in ambone subtili cum ratione,

hvilket är att tyda:

Det presterskapet i predikstolen utlägger med genomträngande förstånd är salighetens lära.

Angående rummets bestämmelse behöfver därför ingen tvekan råda, men ett par omständigheter vid det samma äro däremot ganska svåra att tyda. Ambon är nämligen ej ursprunglig, d. v. s. anordnad samtidigt med triumfbågmurens uppförande, utan på ett mycket vårdslöst sätt åstadkommen efteråt genom utrifning i muren. Taket är ej hvälfdt, utan består helt enkelt af inskjutna plankstumpar.

¹ Ej biktstol, som i ett par beskrifningar öfver kyrkan uppgifves.

Talöppningen är däremot, som vi sett, utrustad med ett visst anspråk på prydlighet, genom sidoposten och bröstningsplattan. På den sist nämnda synes under ofvan anförda inskrift trenne minuskler: antagligen *m d v* — d. v. s. årtalet 1505 — ehuru den första bokstafven ej är fullt säker. Att nämnda årtal afses synes emellertid få stöd deraf, att på sidoposten — som är samtidig med bröstningsplattan — finnes uthugget Skara-biskopen Brynjolf Gerlaxsons vapen¹, och biskopens dödsår är just 1505. Den närmast till hands liggande förklaringen synes därför vara, att ambon tillkommit nämnda år och att dess tillkomst på något sätt stått i samband med biskopens död, t. ex. för firande af högtidliga messor efter honom eller dylikt, något som ju ej motsäges af ambons tillfälliga beskaffenhet. Å andra sidan är det emellertid egendomligt, att ambon blifvit iordningställd så sent. Den har, som redan är nämnt, en dörröppning utmynnande i själfva triumfbågen. Denna ingång är emelltid nu stängd genom ett utanför densamma ställdt, muradt altare. Kyrkan har nämligen utom högaltaret tvänne sidoaltaren anbragta midt emot hvarandra i triumfbågen. Det är det norra af dessa, som stänger ingången till ambon. Då dessa sidoaltaren naturligtvis måste hafva tillkommit före slutet af katolska tiden, är anordningen, som sagdt, gåtfull nog. Ambon skulle ju nämligen då hafva gjort tjänst endast mycket kort tid. Måhända ligger emellertid förklaringen härpå just i den nyss framställda förmodan, nämligen att den tillkommit med anledning af biskop Brynjolfs död. Om den ej användes mer än vid just detta tillfälle, var ju intet som hindrade att altaret snart därefter anbragtes framför ingången.

Öfvergå vi nu till tornet, skola vi finna, att äfven detta erbjuder åtskilligt af intresse. Angående det tekniska förfaringsättet vid murarnas uppförande är redan något meddeladt. I nämnda afseende må ytterligare följande anföras. I ena torntrappan, något ofvan ingången till den n. v. läktaren qvarsitter ännu märkligt nog en del af den vid takhvalfvets inslagning använda hvalfstommen, nämligen en hvalfbåge af trä. Den är nu mycket spröd af ålder och träslaget kan jag, på grund af underlåten anteckning på platsen, dess värre ej uppgifva. Fig. 8 visar bågens utseende.² Likartade

¹ Samma vapen finnes t. ex. i biskopens sigill under ett af honom m. fl. besegladt afatsbref af den 3 aug. 1489; i Riksarkivet.

² Efter teckning i K. Vitterhets Akademiens Antiquariskt-topografiska Arkiv, utförd af Akademiens stipendiat, fil. kand. S. Welin.

hvalfbågar användas vid hvalfslagning ännu i dag. De uppställas parallellt med hvarandra, och öfver dem läggas de s. k. skälbrädena, hvilkas öfre ytor således komma att motsvara formen på det blifvande hvalfvets inre hvalvfning. På denna af hvalfbågar och skälbräden sammansatta hvalfstomme slås eller uppmuras nu hvalfvvet. I byggnader från medeltiden är det ganska vanligt att i hvalfven — särskildt öfver trapporna — se märken i murbruket efter skälbrädena. Att i Husaby-tornet en del af själfva hvalfstommen är bevarad, torde däremot vara ett alldeles ensamt stående undantag. Enär, som här nedan skall visas, detta torn måste vara ett af de äldsta i Västergötland, är utan tvifvel den bevarade hvalfbågen en af de i landet tidigast tillverkade och använda. Det är därför egendomligt att se, huru nära den liknar de nu i bruk varande. Den skiljer sig från

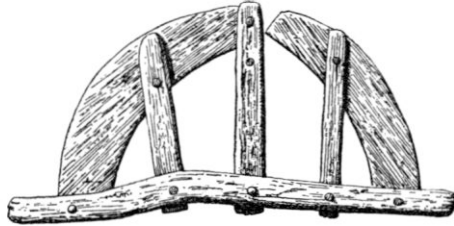

Fig. 8. Hvalfbåge af trä i ena torntrappan.

dem egentligen endast genom sättet för dess uppställande. Vid nutida hvalfslagningar hållas hvalfbågarna i sitt läge genom utefter vederlagen, sidomurarna, lodrätt resta plankor, s. k. ståndare. Dylika hafva ej användts i Husaby. Som fig. 8 visar, skjuter nedre stycket af bågen, dess bas, på båda sidor ett stycke utanför den samma. Dessa utskjutande ändar lades, som de ännu befintliga hålen i murverket utvisa, på vederlagen, d. v. s. å ena sidan trappans yttervägg, å den andra trappspindeln, och bågarna erhöles härigenom stadigt läge. Vid nedtagningen af hvalfstommen afskuros antagligen helt enkelt de in i murverket inskjutande ändarna. Af någon anledning lät man emellertid i Husaby den nu bevarade blifva sittande.

Äfven själfva tornmurarnas byggnadsställningar hafva lemnat spår efter sig. De bestå af djupt i murverket inträngande, trinda hål. Bommarna hafva således, som ofta vid medeltida byggverk af naturlig sten, varit runda. Bomhålen äro anbringade endast vid

tornhörnen och på sådant sätt att de vexelvis träffas på yttre och inre sidan af muren. Äfven i en så obetydlig detalj visa tornet och kyrkan sig skiljaktiga. Den senares ställningsbomhål äro firsidiga, grundare och mycket gröfre än tornets.

Det är redan framhållet, att byggsättet i torn och kyrka är betydligt olika, samt att det först nämndas är det råare. Redan häraf framgår, att de båda delarna af byggnaden ej äro uppförda på samma gång, men fullständigt afgörande härför är, att de äro ställda så att säga löst intill hvarandra, d. v. s. utan att deras murar sins emellan äro lagda i förband. Skilnaden i tid markeras äfven deraf, att tornet saknar sockel, samt af den nyss påpekade olikheten mellan ställningsbomhålen i kyrkan och tornet. Att det senare är äldst, visas åter däraf, att kyrkan saknar eget gafvelröste åt vester. När man uppförde den samma lät man helt enkelt östra tornmuren tjänstgöra som röste. Kyrkan skulle således utan tornet hafva varit ofullständig.

Tornets högre ålder måste emellertid ovillkorligen betyda, att invid det samma ursprungligen stått en kyrka äldre än den nu varande, således en företrädare till denna. Det omtalas visserligen, att tornet fordom varit en del af Olof Skötkonungs borg, men på vederläggande af denna i alla afseenden orimliga saga behöfver intet ord spillas. Tornet har alltid varit visserligen ej, som vi skola se, ett klocktorn, men ett kyrktorn. Enär den nu varande, således den senare eller 2:dra kyrkan på grund af sin stil måste tillhöra 1100-talet, blifver anläggningstiden för den första kyrkan och med henne för tornet skjuten ganska långt tillbaka i tiden, och vi hafva utan tvifvel rätt att i det sist nämnda se ett af de äldsta byggverk i sten i Vestergötland. Det förtjänar framhållas, att en gammal sägen inom landskapet vet att förtälja det samma.

Vi torde således utan fara för misstag kunna hänföra den första Husaby-kyrkan och hennes torn — det ännu qvarstående — till 1000-talet. Något öfverraskande ligger ej heller i detta antagande. Häfderna hafva bevarat minnet af flera kyrkor i Vestergötland från nämnda århundrade. Genom Skara biskopslängd veta vi, att Sigfrid i århundradets början märkte tre kyrkostäder — platser för kyrkor — och vigde tre kyrkogårdar. Samma förteckning omtalar äfven att i Skara grund lades till en kyrka antagligen omkring midten af 1000-talet samt att biskop Ödgrim — inom hvilken styrelsestid året 1145 infaller — därstädes vigde en (stenbyggd) kyrka,

på hvilken man synes länge hafva arbetat. En i södra korväggen å Torsby kyrka inhuggen inskrift omtalar att kyrkan vigdes år 1135. När vi vidare genom Adam af Bremen känna, att kristendomen tidigt vann insteg i Västergötland, behöfva vi ej tvifla, att kyrkor funnos där redan under 1000-talet. Att den första kyrkan i Husaby var en bland dem synes med stor säkerhet framgå af det ofvan omtalade förhållandet mellan den nu varande kyrkan och tornet. Enär det senare är af sten, var naturligtvis den till det samma hörande kyrkan af samma material, och vi kunna väl med trygghet antaga, att en stenbyggd kyrka stod åtminstone större delen af ett århundrade, innan den fick lemna plats för en efterföljande.

Ännu en annan omständighet förlänar Husaby-tornet stort intresse. Det uppvisar nämligen ännu i dag tydliga spår af forna befästningsanordningar. Att kyrkorna i forna dagar, säkerligen i mycket betydlig utsträckning, jämte sitt egentliga ändamål äfven hade till uppgift att tjäna till fasta försvarsplatser, i hvilka man med hopp om framgång kunde, liksom bakom de världsliga fästenas murar, bjuda en anstormande fiende spetsen, är ett drag af djup kulturhistorisk betydelse, som på senare tider visserligen börjat mera uppmärksammas än förr, utan att dock detta viktiga sakförhållande inom forskningen tillvunnit sig den allmänna uppmärksamhet det förtjänar och utan att frågan ännu vunnit sin fulla utredning. I en uppsats: »Om kyrkornas forna egenskap af befästningar»,¹ har jag något utförligare behandlat detta ämne, och torde därför få hänvisa dit. Här må endast nämnas några allmänna förhållanden, som kunna klargöra Husaby-tornets betydelse. — Vid medeltidens fästen: egentliga borgar och andra fasta hus samt stadsmurar med deras torn, fördes försvaret i hufvudsak från murarnas ofta med tinnar försedda krön, hvilka tjänade försvararne till bröstvärn, samt från skyttegångar och andra stridsplatser anbragta *utanpå* murarna. Dessa yttre försvarsplatser utgjordes af fortlöpande gallerier eller helt korta balkonger vanligen af trä,² hvilande på ur muren framskjutande grofva bärbjälkar, och hvilka försvarsplatser voro så anordnade, att från dem — genom deras golf — lodräta kast och skott kunde nå murfoten. Detta var nödvändigt för att skydda denna utsatta del af huset eller muren, mot hvilken fiendens anfall företrädesvis riktades. Det är gifvet, att

¹ Aarbøger for Nord. Oldkynd. og Hist. 1899, hft. 1.

² I vissa land konstruerades de yttre skyttegångarna med tiden af sten.

om kyrkorna med ringaste hopp om framgång skulle kunna motstå tidens vanliga anfallssätt, måste de hafva varit utrustade på ett härför lämpadt sätt, d. v. s. haft sådana anordningar, som gjorde de världsliga fästena försvarbara, nämligen fria, till bröstvärn tjänande murkrön med eller utan tinnar samt yttre, d. v. s. utanpå murarna anbragta stridsplatser. I nyss nämnda uppsats har jag ock uppvisat mer eller mindre tydliga spår af dylika anordningar ännu bevarade i ett betydligt antal kyrkor. Af själfva skyttegångarna finnes naturligtvis intet i behåll. Det enda som vitnar om, att de en gång hafva funnits, är spåren för deras bärbjälkar.

I Husaby-tornet äro murarna genomdragna af ett system af sådana bjälkspår, visande att det samma varit armeradt och försvarbart på nyss nämnda sätt. Hålen för bärbjälkarna genomsätta murarnas hela tjocklek och äro således synliga såväl på ytter- som innersidorna. De yttre mynningarna äro emellertid f. n. tillstängda genom i de samma infogade — löst lagda, ej inmurade — stenar, hvarigenom de äro ganska svåra att till en början upptäcka. Inuti tornet kan man emellertid på flera ställen granska dessa bjälkspår och tydligt iakttaga de i yttre mynningarna inlagda stenarna. Med stöd af dessa iakttagelser är det sedan ej svårt att äfven å murarnas yttersida konstatera de regelbundet anbragta öppningarna. En närmare uppmätning af bjälkspårens läge är emellertid ej möjlig utan användande af ställningar kring tornet, utan måste således uppskjutas till tiden för kyrkans restaurering. Några af dem äro dock äfven utan ställningar tillgängliga för närmare granskning och visa en ganska intressant egendomlighet. De hafva nämligen en sådan genomskärning som fig. 9 visar. Detta beror utan tvifvel därpå, att bjälkarna ej varit fast inmurade utan kunnat skjutas in och ut efter behag, samt att för detta måls vinnande under bjälken varit anbragt en plank som glidbädd. När båda sedermera försvunnit, har spårets genomskärning fått nämnda form. Att bjälkarna varit rörliga, d. v. s. med andra ord att skyttegångarna anbringats endast när behovet kräfdet, visas äfven af andra omständigheter. Som redan är omtaladt, har tornet på norra och södra sidan halfrunda trapporn. Dessa stå genom dörröppningar i förbindelse med hufvudtornets särskilda våningar. De nyss beskrifna bjälkspåren hafva sådant läge, att deras yttre mynningar öppna sig på hufvudtornets vestra fasad, under det att de inre utmynna *inuti* öfversta våningens dörröppningar alldeles ned vid golfvet, på

sådant sätt att bjälkarna, åtminstone då de befunno sig indragna, utgjorde trösklar i öppningarna. Bjälkspåren upphöra emellertid ej *vid* dessa, utan fortsätta på deras andra (således östra) sida ett godt stycke in i murverket. Afsigten med denna anordning är uppenbar. Den innersta delen af bjälkspåren — öster om dörröppningarna — kan ej hafva tjänat till annat än att, när skyttegången var borttagen och dess bärbjälkar indragna, i sig upptaga inre ändan af dessa.

De nu i fråga varande bjälkspåren genomsätta, som vi sett, ej blott murtjockleken, utan fortlöpa till hela sin längd — med undantag af i själva dörröppningarna — i murverket. Troligen är det detta förhållande som vållat, att man funnit sig nödsakad vidtaga en särskild åtgärd: plankans anbringande under bjälken, för att få denna att lätt glida. I andra torn, där bjälkspåren endast genomsätta murtjockleken, hafva de som regel enkel fyrsidig genomskärning, äfven om bjälkarna, som kanske oftast varit händelsen, varit rörliga. Dyliga fyrsidiga bjälkspår finnas äfven, ehuru med annat läge än de nyss beskrifna, i Husaby-tornet, men visa äfven de en liten afvikelse från det vanliga förhållandet, i det de äro skodda åtminstone i mynningarna med släta stenskifvor för att underlätta bjälkarnas rörlighet.

Som vi minnas, har tornet på vestra sidan i nedre våningen en ursprunglig, ehuru till sin form nu förändrad dörröppning samt öfver denna spår af ännu en genom ett senare fönster störd, rundhvalfd dörr, som varit belägen 5—6 m. öfver marken. Denna vid första påseendet egendomliga anordning beror utan tvifvel därpå, att under ofredstid — när kyrkan var bemannad till försvar — den nedre ingången ej begagnades, utan var säkert barrikaderad medelst den stängselbom, hvars brädklädda rädda vi ännu finna i murverket på dörrens insida, hvarefter man inkom i tornet och från detta i kyrkan (hvilkens dörr eller dörrar antagligen äfven voro barrikaderade) uteslutande genom den högt belägna dörren medelst en rörlig stege eller ett hissverk, så som vid världsliga borgar var vanligt.

Tornets öfversta parti, som nu delvis består af huggen sten, har undergått åtskillig förändring, hvarför vi ej känna något om

Fig. 9. Spåren i tornmuren för bärbjälkar till en yttre skyttegång.

försvarsanordningarna härstädes. Troligtvis utgjordes de dock af ett tinnadt bröstvärn. Tornet innehåller nu ringklockorna, men är säkerligen, i likhet med en mängd äldre kyrktorn, ej ursprungligen uppfördt för detta ändamål, utan *uteslutande* i försvarshänsyn.

Själftva kyrkan visar ej några spår efter forna försvarsanordningar. Den har ej heller någonsin varit försedd med dylika. Detta framgår af flera omständigheter. Bland annat är det för denna fråga i och för sig afgörande, att på kyrkans vind muren mellan långhus och kor aldrig haft — och fortfarande ej har — någon genomgångsöppning, det vill säga att man ej från långhusvinden kan komma in på vinden öfver koret. Det kan naturligtvis ej vara tal om, att ett sådant förhållande kunde i fråga komma vid en byggnad, som var afsedd för försvar. Kyrkans okrigiska karaktär visas äfven med ganska stor säkerhet däraf, att den södra ingångsöppningen, som är ursprunglig, ej är försedd på inre sidan med ränna för dörrens stängselbom. Det är nämligen gifvet, att, om kyrkan haft en fortifikatorisk utrustning, man ej underlåtit en sådan säkerhetsåtgärd, så mycket mer som man hade ett närliggande exempel för ögonen, nämligen vid den nyss omtalade dörröppningen i tornets nedre våning.

Om det således är uppenbart, att den n. v. kyrkan ej varit inrättad till försvar, kunna vi å andra sidan vara fullt förvissade om, att den första kyrkan i stället varit det. Ehuru nu intet återstår af den samma, framgår nämnda förhållande med all önskvärd tydlighet af tornets utrustning. Som jag på annat ställe påvisat, är det nämligen omöjligt att antaga, det endast en del af en byggnad kunde vara försvarbar, under det byggnaden i öfrigt var öfverlemnad åt angriparnes godtfinnande.

Huru denna första kyrka såg ut känna vi ej. Endast så mycket kunna vi f. n. säga, att hon måste hafva varit uppförd af sten, samt att hennes tak ej hade samma läge och höjd som det nu varande. Detta skjuter nämligen så högt upp på tornets östra mur, att det afskar tvänne här befintliga, ursprungliga, rundhvalfda, stora muröppningar. Enär hvarken den n. v. kyrkans murar äro särdeles höga, ej heller hennes takresning särdeles brant, kan nyss nämnda förhållande *möjligen* vara en antydning om, att den första kyrkans tak haft en helt annan anordning än det nu befintliga.